

Ch.Q.Xusanov,
TDSHU TIF va turizm kafedrası katta o‘qituvchisi, i.f.n
M.O.Xasanova,
TDSHU magistranti

ISLOM MOLİYASI RIVOJLANISHINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Maqolada jahon iqtisodiyotiga islom moliyasining kirib kelishi, uning tizim sifatida shakllanishi va rivojlanishi ko‘rib chiqiladi hamda islomiy moliya muassasalarining an‘anaviy moliya muassasalaridan farqi yoritib beriladi.

Kalit so‘zlar: islom moliyasi, islom banklari, an‘anaviy bank, Islom taraqqiyot banki, takoful, sukuk, zakot, vaqf, innovatsion moliyalashtirish mexanizmi.

Аннотация. В статье рассматривается проникновение исламских финансов в мировую экономику, их становление и развитие как системы, а также отличия исламских финансовых институтов от традиционных финансовых институтов.

Ключевые слова: исламские финансы, исламские банки, традиционный банкинг, Исламский банк развития, такофул, сукук, закят, вакф, инновационный механизм финансирования.

Abstract. The article discusses the penetration of Islamic finance into the world economy, its formation and development as a system, and the differences between Islamic financial institutions and traditional financial institutions.

Keywords: islamic finance, Islamic banks, traditional banking, Islamic Development Bank, takoful, sukuk, zakat, waqf, innovative financing mechanism.

Aholisining asosiy qismini musulmonlar tashkil etadigan mamlakatlarda moliyaviy xizmatlarga ehtiyoj ortib borishi natijasida islomiy moliyaga bo‘lgan e‘tibor kuchaydi. Biroq bugungi an‘anaviy moliya tizimida Islom qoidalari va uning kundalik hayotdagi tatbiqlari ziddiyatlarga sabab bo‘lmoqda. Muqaddas Qur‘onga ko‘ra Islomda foiz olish taqiqlanganligi sababli, islom banklari an‘anaviy bank tizimidan farqli o‘laroq operatsiyalarni amalga oshirishning foizsiz usullarini ishlab chiqadi va qo‘llaydi.

Bugungi kunda islom moliyaviy xizmatlari ulushi dunyo moliya bozorida ortib borib, o‘zida innovatsion moliyalashtirish mexanizmlarini jamlagan soha sifatida muhim moliyaviy manbalardan biriga aylanib bormoqda. So‘ngi yillarda islomiy moliya muassasalari yalpi aktivlari miqdori 2,5 trillion dollarni tashkil etib, yiliga 15-20 %ga o‘sib borayotgani buning yaqqol dalilidir [1].

Mamlakatimizda ham islom moliyasini rivojlantirishga ilk qadamlar qo‘yildi va O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-№4947-sonli “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi farmonida Islom taraqqiyot banki bilan hamkorlikni kengaytirish choralari ko‘rish ta‘kidlandi [2]. Islom taraqqiyot banki va uning guruhi tarkibiga kiruvchi tashkilotlar, xususan Xususiy tarmoqni rivojlantirish Islom Korporatsiyasi (ICD), Xalqaro islom savdo moliya korporatsiyasi (ITFC) va Islom tadqiqotlar va treninglar instituti (IRTI) mamlakatimizda islom moliyasi rivojlanishida o‘z hissalarini qo‘shib kelmoqda.

Islom iqtisodiyoti modelining oʻziga xos jihati shundaki, u insonlarning moddiy ehtiyojlaridan tashqari ruhiy, maʼnaviy va ijtimoiy ehtiyojlarini ham inobatga oladi va shu sababli erkin bozor qonunlarini umuman olganda maʼqullasada, jamiyat manfaatlarini taʼminlash, hamda bozorda yoʻl qoʻyilishi mumkin boʻlgan bemaʼnilik va adolatsizlikni oldini olish maqsadida muayyan maʼnaviy-axloqiy chegaralar oʻrnatadi.

Islom iqtisodiyoti va moliyasi shariat hukmlariga asoslangan oʻzgarmas tamoyillardan kelib chiqadi. Darhaqiqat, turli mamlakatlarda, hattoki aksariyat aholisi islom diniga mansub boʻlmagan davlatlarda ham, jumladan AQSh va Buyuk Britaniyada, ushbu moliyaviy institut anʼanaviy bank xizmatlariga muqobil moliyalash tizimi sifatida barqaror rivojlanmoqda.

Islom moliyasi va bankining umumiy amaliyotlari islom dinining oʻrnatilishi bilan birga paydo boʻldi. Biroq, institutsional islom moliyasi XX asrgacha paydo boʻlmadi. Ayni paytda islom moliya sektori yiliga 15% dan 25% gacha oʻsib borib, jahon iqtisodiyotida oʻziga xos ahamiyat kasb etmoqda [3].

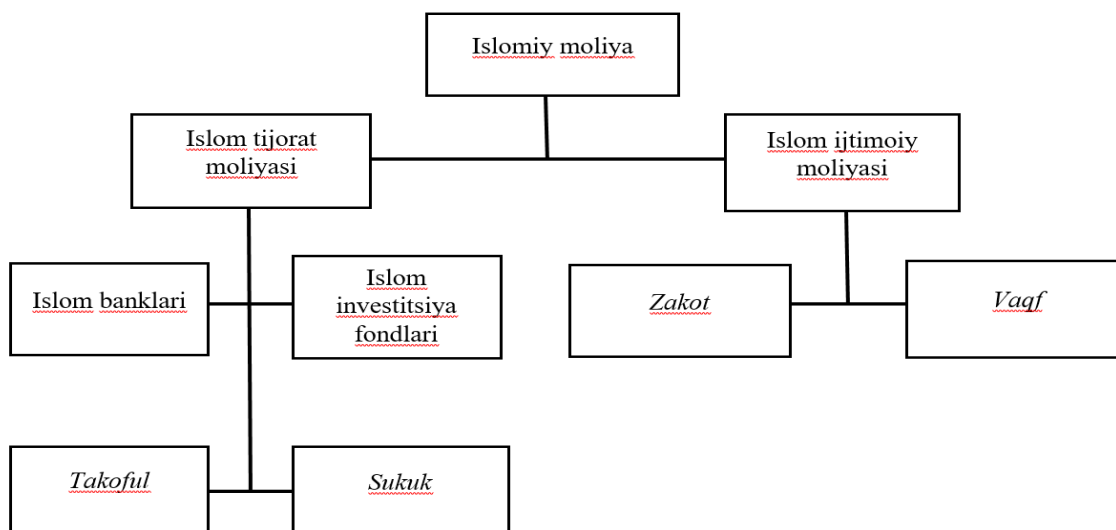
Global islomiy moliya sanoatining chinakam rivoji 1970-yillarning oʻrtalarida boshlandi. Davlatlararo Islom taraqqiyot banki 1975-yilda rasman taʼsis etildi: uning asoschilari 22 ta davlat hukumatlari hisoblanadi. ITB bilan bir vaqtning oʻzida 1975-yilda Dubay Islomiy Banki roʻyxatga olindi. 1977-yilda yana uch islomiy bank oʻz ishini boshladi, ular Misr Faysal Islomiy banki, Sudan Islomiy banki va Quvayt Moliya Uyi edi. 1970-yillar va 1980-yillar boshida hammasi boʻlib 16 ta islomiy moliyaviy muassasa tashkil etildi.

Islom moliyasi moliyaviy xizmatlar, xususan, shariat qonunlariga (Islom qonuni) rioya qilishi kerak boʻlgan bank, sugʻurta va moliyalashtirish (kredit) faoliyatini anglatadi. Bu atama shariatga muvofiq investitsiyalar hamda kapital va qimmatli qogʻozlar bozorlariga nisbatan ham qoʻllanilishi mumkin.

Islomiy moliya muassasalarining anʼanaviy moliya muassasalaridan asosiy farqi shundan iboratki, islomiy moliya foyda va zararni boʻlishish hamda real aktivlarga asoslangan moliyalashtirishni oʻzida namoyon qiladi. Boshqacha aytganda, islomiy moliyalashtirish sherikchilikka asoslanadi. Bunday muassasalar mijoz talabi boʻyicha obyektни qurib berishi, asbob-uskunalar, tovar, xomashyolar sotib olib berishi yoki ularni ijaraga berishi mumkin. Moliyalashtirish asosida savdo amaliyotlari yotadi. Anʼanaviy bank tizimida esa banklarning savdo amaliyotlarini amalga oshirishi qonunchilik nuqtai nazaridan mushkul hisoblanadi va bunga soliqqa tortish hamda bank faoliyatiga taalluqli meʼyoriy-huquqiy hujjatlar toʻsqinlik qiladi.

Islomiy moliyalashtirishning oʻziga xos muhim xususiyatlaridan biri – voqelikdagi (real) aktivlar asosida moliyalashtirishdir. Moliyaviy sohaning oddiy kapitalistik konsepsiyasida bank va moliyaviy muassasalar faqat pullar va monetar majburiyatlarni sotib oladilar va sotadilar. Boshqa tomondan yagona ilohga eʼtiqodda pullar savdo predmeti sifatida tan olinmaydi. Pullar oʻzicha hech qanday qiymatga ega emas, u faqat almashinuv vositasi, tovar yoki xizmatning puldagi ekvivalentidir. Qandaydir qiymatga ega biron narsa pulga sotilsa yoki turli valyutalar bir-biriga almashganda, foyda paydo boʻladi. Pullar (bir valyutada) yoki ularning oʻrnini bosuvchi qogʻozlar bilan kredit-qarz amaliyotlari natijasida olingan foyda oʻzida pullik qoʻshimcha qiymatni ifodalaydi, demak, u man etilgan hisoblanadi. Shunday qilib, oddiy moliyaviy muassasalardan

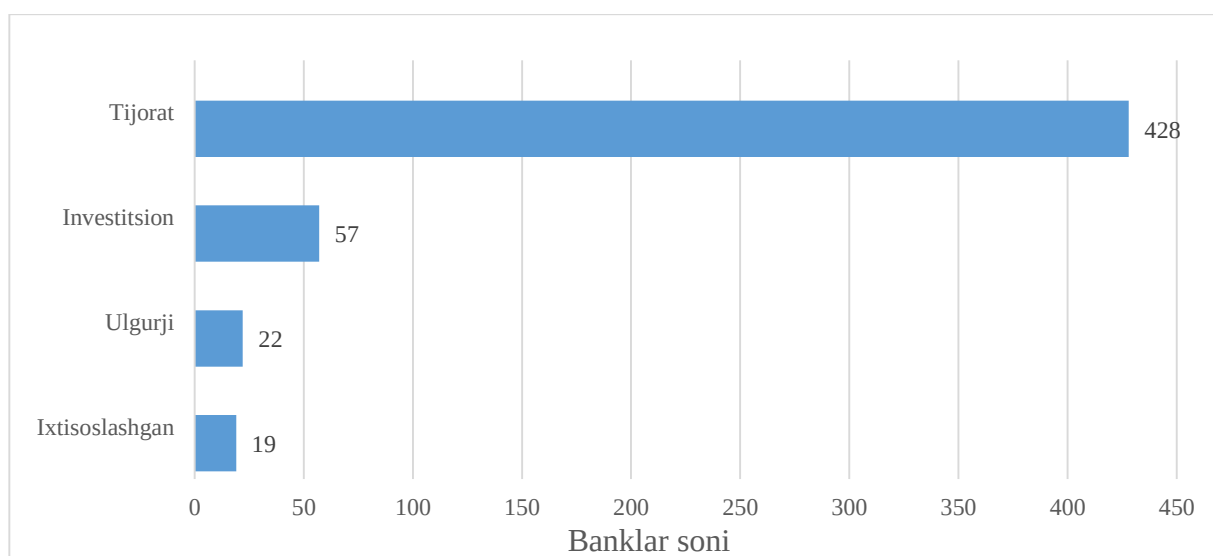
farqli ravishda muqobil (islomiy) moliyalashtirish hamisha voqelikdagi (real) aktivlarga asoslanadi, oldisotdi jarayonida voqelikdagi qoʻshimcha qiymat yuzaga keladi [4].

1-rasm. Islom moliyasi tuzilmasi [5].

Islomiy moliya tuzilishiga koʻra tijorat va ijtimoiy islom moliyasiga boʻlinadi. Islom tirojat moliyasi ham oʻz navbatida islom banklari, islom investitsiya fondlari, takoful hamda sukukni oʻz ichiga oladi. Hozirgi kunda islom banklari nafaqat musulmon mamlakatlarida balki, nomusulmon mamlakatlarda ham oʻzining halol ish faoliyati bilan qiziqish uygʻotmoqda.

Islomiy bank tizimining tarixi oʻtgan asrning ikkinchi yarmida rivojlana boshladi. Islomiy bank tizimining muvaffaqiyatli rivojlanishi Misrdagi Mit Ghamr jamgʻarma banki hamda 1963-yilda Malayziyada tashkil etilgan Tabun Haj Lebanigani tashkil qilish bilan boshlandi, deb hisoblash mumkin [6].

2-rasm. 2019-yilda jahon miqyosida islom banklari soni, turlari boʻyicha (donada) [7].

Yuqoridagi rasmdan shuni koʻrishimiz mumkinki, 2019-yilda jahonda islom tijorat banklari soni 428 tani tashkil etdi. Xuddi shu yili global islom banki jami aktivlari qariyb 1.99 trillion AQSH dollarini, bu esa jami global bank aktivlarining 6 % ini tashkil qiladi [8].

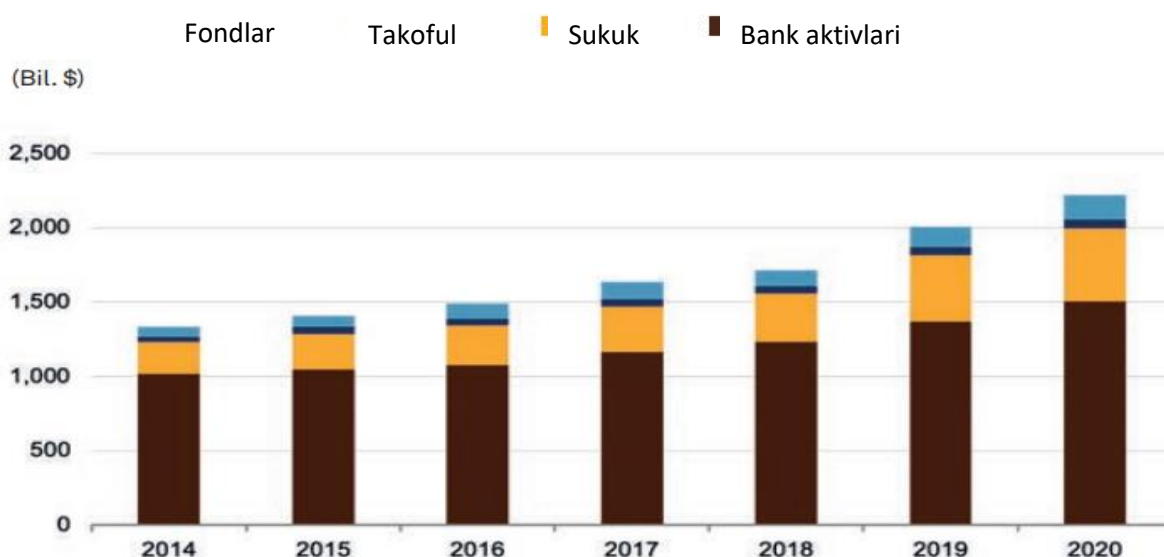
2020-yilda jahon bozorida islom moliyasining oʻsish surʼati oʻtgan yilning shu davriga nisbatan 10.7 % ni tashkil etdi [9].

Islom bankining yillik oʻsish surʼati 4.3 %ni, jami aktivlarning oʻsishi 248 milliard AQSH dollarini qayd etdi. Saudiya Arabistoni va Eron eng yirik islom bozorlariga ega mamlakatlar hisoblanadi [10].

Kapital bozorlarining yillik oʻsish surʼati – 26.9 %, islom sugʻurtasi (takoful) yillik oʻsish surʼati 10 %ni tashkil etadi [11].

S&P Global Ratings global islom moliyasi sanoatining 2020-yilda oʻsish darajasi 10.6 % ga sekinlashgandan soʻng (Erondan tashqari), 2021-2022 yilda 10%-12% oʻsish koʻrsatkichga erishishiga ishonch bildirdi [12]. Buning isboti oʻlaroq, Fors koʻrfazi hamkorlik kengashining ayrim mamlakatlari hamda Malayziya va Turkiyada islomiy bank aktivlarining oʻsishi va kutilganidan yuqori sukuk emissiyasi keltiriladi.

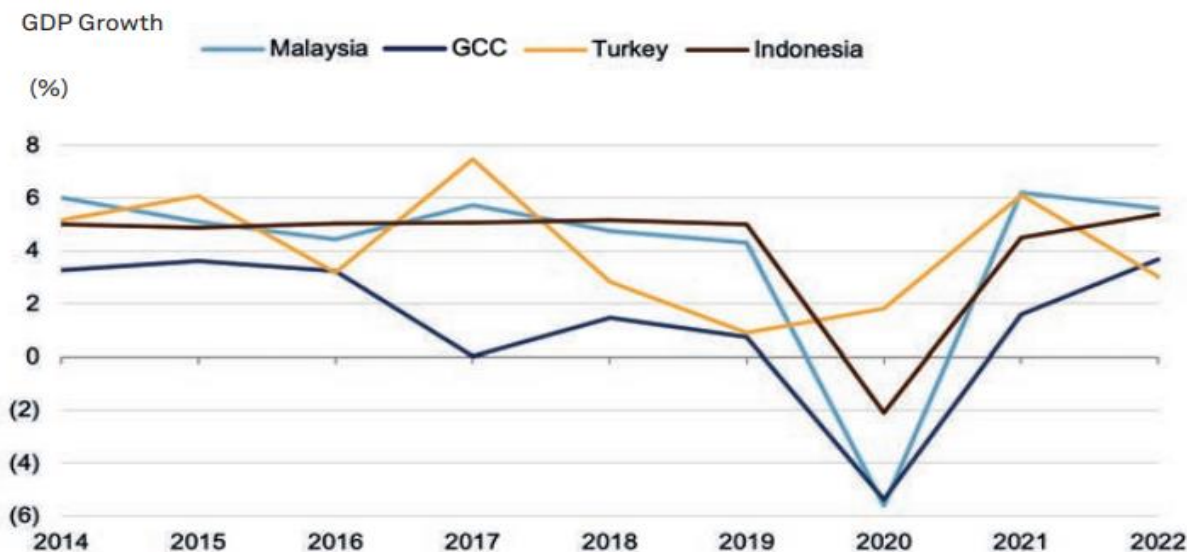
Shu oʻrinda sukuk va takoful tushunchalariga izoh berib oʻtsak, Oziq-ovqat xavfsizligi boʻyicha Islom tashkilotining bosh direktori Erlan Baydaulet sukuk va takoful atamalariga quyidagicha taʼrif bergan: “Sukuk – maʼlum bir investitsiyaviy loyiha yoki faoliyatdagi aktivlar (mulklar)ga yohud moddiy aktivlar, uzufukt yoki xizmatlarga, ularni naturada ajratish imkoniyatisiz ulushga egalik huquqini taqdim etuvchi bir xil qiymatdagi sertifikatlaridir. Takoful esa ishtirokchilar va operator oʻrtasida xatarlarni oʻzaro taqsimlash (boʻlishib olish) toʻgʻrisida shariat talablariga javob beruvchi bitim. Arabcha “kafala” soʻzidan kelib chiqqan”.

3-rasm. 2.2 trillion dollarlik sanoatning kengayish davomiyligi (trillion AQSH dollarlarda) [13].

Yuqorida shuni koʻrishimiz mumkinki, 2020-yilda islomiy moliya pandemiyadan ikki baravar zarba koʻrishga va neft narxining pasayishiga qaramay 10.6 % oʻsishga

erishdi, bu 2019-yilgi 17.3 % lik oʻsish koʻrsatkichiga nisbatan sekinroq boʻlsa-da, yaxshi natijani anglatadi.

4-rasm. Asosiy bozorlar va sukuk emissiyalari hajmi tiklanishining ahamiyati (foizlarda, %) [14].

Rasmdan shuni anglashimiz mumkinki, 2020-yilgi pandemiya oqibatida koʻplab mamlakatlar iqtisodiy tanglikni boshidan oʻtkazdi. 2021-yilda asosiy bozorlar va sukuk emissiyalari hajmining tiklanishi natijasida, iqtisodiyotida islom moliyasining ahamiyati sezilarli hisoblangan mamlakatlar – Fors koʻrfazi hamkorlik kengashi aʼzo mamlakatlari, Malayziya, Turkiya va Indoneziya mamlakatlari YaIM i jadal surʼatlarda oʻsish darajasiga erishdi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, islomiy moliyasi, islom iqtisodiyoti uning vositalari orqali mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish, insonlarning yashash farovonligini oshirish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Buning natijasida, ishlab chiqarilgan mahsulot hamda insonlarga koʻrsatiladigan xizmat sifati yanada oshadi, turli xil aldov, spekulatsiya yoʻllari orqali foyda olish kamayadi, bozor iqtisodiyoti umuman olganda halol savdo prinsiplariga asoslanib faoliyat yuritadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. <https://islommoliyasi.uz/uz/>
2. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 07.02.2017 yildagi PF-4947-son Farmoni. <https://lex.uz/docs/-3107036>
3. <https://www.qardus.com/news/the-islamic-financial-services-industry-statistics>
4. Baydaulet E.A. islomiy moliya asoslari. Oʻquv qoʻllanma. – Toshkent: “Oʻzbekiston” NMIU, 2019. 432 b.
5. Introduction to Islamic Banking and Finance Downloaded from www.worldscientific.com by 213.230.102.163.
6. <https://www.statista.com/statistics/1090895/worldwide-number-of-islamic-banks-by>

[type/#:~:text=In%202019%2C%20the%20number%20of,the%20total%20global%20banking%20assets.](#)

7. <https://www.statista.com>
8. <https://www.qardus.com/news/the-islamic-financial-services-industry-statistics>
9. <https://www.qardus.com/news/the-islamic-financial-services-industry-statistics>
10. <https://www.qardus.com/news/the-islamic-financial-services-industry-statistics>
11. Islamic finance outlook 2022 edition
12. Central Banks, IFSB, Eikon, S&P Global Ratings